

בעניין זמן הצות היום והלילה

שש ומחצה, ע"כ. והנה העולה משני המקורות הנ"ל שהזמן דחצי שש חצי שבע הינו רק לחומרא אבל מעיקר הדין הצות הוא בדיוק לאחר שש שעות (וית' זה ביותר לקמן).

עוד מוכח מכאן שזמן הצות נמדד על פי שעות היום, היינו שבמחצית שעות היום הוא זמן הצות, אלא שצריכים אנו עדיין לבאר כיצד הוא השבון השעות דהיום והלילה.

ובזה ידועה שיטת הרמב"ם בפירוש המשניות (ברכות פ"א מ"ב), דכל השעות הנזכרות במשנה הן שעות זמניות (וכעין זה כתב הרמב"ם בשו"ת פאר הדור סימן מ"ד). ובשו"ת מהרי"ל סימן קנ"ב מביא ראיה לשיטת הרמב"ם מהא דאמרינן דזמן מנחה הוא מכי משחרי כותלי (יומא כ"ח ע"ב), דמוכח מכאן דשש שעות דמנחה הן זמניות ותלויות במהלך החמה כמושך היום ואינן שעות קבועות. ובספר מור וקציעה (או"ח סימן א') ובשו"ת שב יעקב סימן א', הביאו מקור לדברי הרמב"ם מגמ' ברכות (דף ג' ע"א), דמקשינן: מאי קסבר רבי אליעזר, אי קסבר שלש משמרות הוי הלילה לימא עד ארבע שעות, ואי קסבר ארבע משמרות הוי הלילה לימא עד שלוש שעות, ע"כ. הרי דפשיטא לגמרא שהשעות הן זמניות, שהרי האשמורות

הנה כמה וכמה הלכתא גבירתא נוגעין לזמן הצות היום והלילה, ובהם זמן תפילת שחרית שזמנה עד הצות אליבא דרבנן כמובא במס' ברכות ריש פרק תפילת השחר, ולהלכה הוא זמן תפילת שחרית בדיעבד כמובא בשו"ע סימן פ"ט א', וז"ל: ואם טעם או עבר והתפלל אחר ד' שעות עד הצות אע"פ שאין לו שכר כתפילה בזמנה שכר תפילה מיהא איכא. הגה, ואחר הצות אסור להתפלל תפילת שחרית.

א

זמן הצות היום בשש שעות זמניות

איתא בגמ' פסחים (צ"ד ע"א): חצי שש וחצי שבע חמה עומדת בראש כל אדם, וברש"י על פסחים (דף ה' ע"א ד"ה לא תשחט על חמין) כתב: ושהיטת הפסח זמנה מתחילת שבע, שהוא בין הערביים, שכבר נוטה חמה לצד שקיעתה, והכי אמרינן בפרק אמר להן הממונה (יומא כ"ח ע"ב): צלותיה דאברהם מכי משחרי כותלי דהיינו מחצות ואילך, גמרינן מינה דשהיטת התמיד מתחילת שבע, וקשיא לן התם מתניתין דתמיד נשחט בשש שעות ומחצה, ומשני לן שאני כותלי בית המקדש דלא מכווני רחבין תחתיהן מאד, ולא משתחרי עד

היום מעלות השחר ועד צאת הכוכבים
דהגאונים, הרי לא תהיה החמה בראש
כל אדם בחצות היום, ורק אם ננקוט
כשיטת ר"ת שצה"כ הוא ד' מילין לאחר
השקיעה כדוגמת עלות השחר שהוא ד'
מילין קודם הנץ, רק אז נמצא החמה
בראש כל אדם באמצע היום.

והנה נודע המנהג דכאן ירושלים עיה"ק
שמחמירים בזמן קריאת שמע על
פי שיטת המגן אברהם הנ"ל, היינו
לחשב היום מעלות השחר ועד צה"כ
(שהוא זמן המוקדם מחשבון דמהנץ ועד השקיעה
הנ"ל), וכיון שהמנהג לחשב הזמן דצה"כ
כהגאונים, א"כ נמצא לפי זה שזמן חצות
אינו באמצע היום בדיוק שהוא הזמן
דחמה בראש כל אדם כדברי הגמ' הנ"ל
(דבשלמא אם היינו חושבים מעלות השחר שהוא
ד' מיל לפני הנץ ועד צה"כ שהוא ד' מיל לאחר
השקיעה כשיטת ר"ת, אזי היינו מוצאים החמה
בחצות היום בראש כל אדם, אבל אם חשבינן
מעה"ש ועד צה"כ דהגאונים שהוא שלושת רבעי
מיל לאחר השקיעה, הרי אין החמה בראש כל
אדם, דהחמה היא בראש כל אדם בדיוק בחצי
הזמן שמהנץ ועד השקיעה, ואם שיעור הזמן
שמקדימים לפני הנץ אינו שווה להזמן שלאחר
השקיעה אי אפשר שתהיה החמה בראש כל אדם
באמצע הזמן, ופשוט).

ועיין בספר בין השמשות להגר"מ
טקוצ'נסקי דף ע"ח שמהדש כי
אף לנוהגים כהגאונים לעניין צה"כ, מ"מ
לעניין חשבון השעות מונים עד צאת כל
הכוכבים וכשיטת ר"ת, ואף עשה מעשה
על פי סברתו שבשנת תרפ"ה התחיל
לקבוע הזמנים בהלוח שלו ע"פ שיטת

המה שמחלקות את הלילה לשלש או
לארבע, והכל תלוי במשך הלילה, ואם כן
השעות שבהן הן זמניות. וכן נפסק
להלכה בשו"ע (או"ח סימן נ"ח ס"א וסימן פ"ט
ס"א), וכן הוא ברמ"א (סימן רל"ג ס"א ותמ"ג
ס"א) וכן פסק לדינא המגן אברהם בהל'
תפילת המנחה (סימן רל"ג ס"ד).

ב

האם מהשבים השעות זמניות
מעלות השחר עד צה"כ או
מהנץ עד השקיעה

הנה בדבר זה נחלקו הפוסקים, דמצינו
לשיטת תרומת הדשן סימן א'
והמגן אברהם באו"ח סימן נ"ח ס"א
ובב"ח סימן תל"א, שמחשבים היום (לעניין
חצות) מעלות השחר עד צה"כ, ולעומתם
כתבו הלבוש (המובא במ"א סימן רל"ג)
ובפסקי הסידור דבעל התניא וביאור
הגר"א באו"ח תנ"ט, דמונים השעות
מהנץ החמה ועד השקיעה. ובשלמא
לשיטת הלבוש שמחשבין מהנץ ועד
השקיעה, הרי נמצא באמת כי חצות
היום הוא ממש באמצע היום בזמן שחמה
בראש כל אדם, אך אם נחשוב השש
שעות מעלות השחר ועד צאת הכוכבים,
הרי באנו למחלוקת הידועה מהו הזמן
דצאת הכוכבים, דלפי שיטת הגאונים
(המובאת לראשונה בשו"ת מהר"מ אלשקר צ"ו)
זמן צה"כ הוא שלושת רבעי מיל לאחר
שקיעת החמה, ואילו לשיטת רבינו תם
(המובא בגמ' שבת דף ל"ה ע"א) הוא ארבע
מיל לאחר שקיעה"ה, והנה זמן עלות
השחר לכ"ע הוא ד' מיל קודם הנץ החמה
(או קרוב לזה). ונמצא לפי זה, שאם נחשוב

המוגן אברהם כאשר מחשבים היום מעלות השחר ועד צה"כ דר"ת, אף על פי שלעניין תפילת ערבית נהגו כשיטת הגאונים. ועוד העיד הרה"ג הנ"ל בקובץ קול ישראל תרצ"ט גיליון מ"ב שהציע דבריו לפני הגר"ש מסלנט זצ"ל והסכים עימו, ולעומתו טען הגר"ח זוננפלד זצ"ל שהקהל לא יבינו דבר זה וטוב להניח הדבר על פי המנהג הישן לחשב היום מעלות השחר ועד צה"כ מהגאונים, אמנם לאחר כמה שנים אסף וקיבץ מכתבים מכמה וכמה רבנים אשר כולם הסכימו לדבריו לחשב היום עד צה"כ דר"ת. ויעויין עוד בספר אורות חיים תשי"ג עמ' רפ"ט בהג' הגר"מ מקוצנינסקי, שהביא דבאמת הסכימו עימו שני גדולי הדור הגר"ש סלנט והגר"ח זוננפלד זצ"ל לעשות חשבון היום כהמוגן אברהם מעלות השחר ועד צה"כ דר"ת, וכן נדפס בכל הלוחות (בזמן בעל המחבר אורות חיים) במשך כשמונה עשרה שנים כשיטה זו ואין פוצה פה ומצפצף, אמנם בספר מקור הלכה מהרב בריזל (ה"ב עמ' ל"ד) העיד כי יליד ירושלים הוא וזוכר כי זקני ירושלים לא הסכימו להדין הנ"ל, ולפיכך בזמן ק"ש מקדימין שמונה עשרה דקות לפני הזמן הנכתב בזה הלוח ולתפילת שהרית צריך להקדים בעשרים וארבע דקות.

ג

להבין השיטה דחשבון היום הוא

עד צה"כ דר"ת

הנה כדי להבין שיטה זו המהודשת הנ"ל (דאף אם נקטינן כהגאונים לענין צה"כ

דתחילת הלילה, מ"מ לעניין חשבון שעות היום נקטינן בצה"כ כשיטת ר"ת), ראשית דבר יש לזכור כאן את דברי התוס' בסוגיא דבין השמשות (שבת דף ל"ה ע"א ד"ה תרי תלתי מיל), דהקשו דהכא משמע דמשקיעת החמה עד הלילה ליכא אלא תלתא ריבעי מיל, ור' יהודה גופיה בפסחים בפרק מי שהיה טמא (דף צד ע"א) סבר דמשקיעת החמה עד צאת הכוכבים ארבע מילין וצאת הכוכבים לילה הוא וכו', ואומר ר"ת דהתם מיירי בתחילת שקיעה והכא משתשקע – מסוף שקיעה אחר שנכנסה בעובי הרקיע, ע"כ. היינו שמכאן הוכיח ר"ת שישנם שתי שקיעות כביכול וכמובא לשון זה דשתי שקיעות בלשונות הפוסקים (ובלשון התוס' הנ"ל היינו סוף שקיעה ותחילת שקיעה) אשר ביניהם שלשה מיל ורביעי, דמה שמצינו בגמ' דשלושת רביעי מיל לאחר השקיעה הוא צה"כ, הכוונה שקיעה שניה שהיא כשלושה מיל ורביעי לאחר השקיעה הראשונה (וביחד הם ד' מיל), ומה דאיתא בגמ' דצה"כ הוי ד' מיל לאחר השקיעה – היינו משקיעה ראשונה.

והנה לא מצינו בשיטת הגאונים תשובה מפורשת על קושיא זו דר"ת בסתירת הסוגיות, אמנם בשו"ת מהר"מ אלשקר (סימן צ"ו) כתב ליישב שיטת הגאונים וטען כי מחלוקת הסוגיות יש כאן, ועיקר הדין הוא כגמ' שבת (דהיינו שצה"כ הוא תלתי רביעי מיל אחר השקיעה הנראית לנו וכשיטת מהגאונים), דהיינו ששיטת הגמרא בשבת היא דצאת הכוכבים כשלושת רביעי מיל לאחר

ואע"פ שדין לילה של תורה הוא לפני צאת כל הכוכבים, ואם כן גם אליבא דהגאונים יש מקום לחשב זמן ק"ש ותפילה וחצות היום מעלות השחר ועד צאת כל הכוכבים שהוא זמן ר"ת, וממילא לפי זה נמצא כי חצות היום הוא בשעה שחמה בראש כל אדם.

ואמנם יראה הרואה דכל זה המהלך מהודש מאד, שהרי ידוע שכל מה שנהגו כלל ישראל כשיטת הגאונים הוא על פי דברי המהר"מ אלשקר הנ"ל אשר טען כי שיטת הגמרא דשבת אינה כשיטת הגמרא דפסחים וכי אין הלכה כגמ' פסחים. ועיין גם בספר מאמר מרדכי (סימן רל"ג ס"ק ג'), שכתב כי בזמן חצות אין החמה בראש כל אדם, והיינו כיוון שאנו מונים מעלות השחר ועד צאת הכוכבים עפ"י המגן אברהם הנ"ל, וכן פסק בספר בא"ח פ"ר ויקהל (הל' ד' ח'), ועיין עוד בספר הזמנים בהלכה (ה"א עמ' קי"ח) שכתב להוכיח שכן היא שיטת החתם סופר עפ"י רבו ר"נ אדלר ע"ש, עכ"פ נמצאנו למדים שהמנהג הקדום היה לחשוב זמן ק"ש ותפילה וחצות היום עפ"י שיטת המ"א, דהיינו מעלות השחר ועד צאת הכוכבים (והמנהג בירושלים היה לחשוב הלילה לפי שיטת הגאונים הנ"ל), ואע"פ שבחצות היום אין החמה בראש כל אדם, מ"מ אין הוא מעכב ודי שהוא קרוב לזה הזמן. ועל פי אלו הדברים היה מן הראוי להחמיר לכתחילה לחשוב זמן ק"ש שהוא מדאו' כשמונה עשרה דקות לפני הזמן הנדפס.

השקיעה ואילו שיטת הסוגיא דפסחים היא דצה"כ הוא לאחר ד' מילין, ונקטינן להלכה כסוגיא דשבת, ואם כן בודאי שלפי שיטת הגאונים אין כל מקום לחשב שעות היום עד צה"כ דר"ת שהרי אין הלכה כהגמ' דפסחים, והוא פשוט (וע"ש הטעם מדוע פוסקים כסוגיא דשבת ולא כסוגיא דפסחים).

איברא יעייין בדברי המהר"ל בגור אריה (שבת ל"ה ע"ב) ובספר שנות אליהו ריש מסכת ברכות, והעולה מדבריהם דאה"נ שלילה של תורה דהוא צאת הכוכבים הינו כשלשת רבעי מיל לאחר השקיעה, אבל זמן צאת כל הכוכבים שמראה על מידת עובי הרקיע, הוא הזמן המדובר במס' פסחים, ואם כן אין צריכין לומר כי לשיטת הגאונים יש כאן סתירת הסוגיות, אלא די"ל כי סוגיא דפסחים אינה עוסקת בהל' זמני הלילה והיום כלל, דלילה של תורה הוא בצאת ג' כוכבים בינוניים כמובא בגמ' (שבת ל"ה ע"ב) אשר נראים כבר לאחר שלושת רבעי מיל, אבל בהגמ' דפסחים עסקינן ביציאת כל הכוכבים וזה הוי רק לאחר ד' מילין והוא שנקרא שיעור עובי הרקיע (ע"ש כסוגיא דפסחים דף צ"ד ע"א). אלא דלשיטת זו יש לנו עדיין להבין למאי נ"מ החשבון דעובי הרקיע ומאי קמ"ל בזה. והנה לפי סברת הגר"מ מקוצינסקי הנ"ל הרי ישנו נ"מ גדול לדינא, דעל פי חשבון זה יכולים אנו לומר דגם הגאונים מודים דלעניין חשבון שעות היום חשבינן מעלות השחר ועד צאת כל הכוכבים,

ד

שיטת השעות השוות

והנה כל זה נכון לפי שיטת המחבר והרמ"א הנ"ל (בס"א) שפסקו כהרמב"ם בפירוש המשניות שהשעות הן זמניות, אבל עדיין צריכין אנו למודעי מה שהביא הרמ"א בהל' פסח (סימן תמ"ג ס"א) שיטה נוספת דחשבינן השעות כשוות ולא כזמניות, ומקור לשיטה זו הוא בתוס' הרא"ש (ברכות דף ג' וע"ש שכתב להוכיח כי הרמב"ם בהל' עדות חזר בו משיטתו בפירוש המשניות) ובתרומת הדשן (סימן קכ"א וקס"ז), ועיין בט"ז בסימן תמ"ג ס"א.

והנה בספר בית יוסף או"ח סימן תל"א הביא דעת הרמב"ם שכל השעות זמניות הן, וכתב שם שכן הוא דעת בעל תרומת הדשן, ותמהו עליו בב"ח ובדרישה שם וכן הט"ז ופר"ח בסימן תמ"ז דאדרבא שיטת תרומת הדשן היא דהשעות הן שוות כמו שכתב בסימן קכ"א, ובספר זמנים בהלכה ה"א דף ק"ז כתב ליישב זו הסתירה, דמה שכתב בעל תרומת הדשן בסימן א' הוא בדרך תירוץ בלבד, וליה לא סבירא ליה כן אלא דס"ל שהשעות הן שוות (ע"ש בדברי תרומת הדשן).

ובאמת מצינו עוד רבים מהאחרונים שנקטו כשיטה זו שהשעות הן שוות, וביניהם הפני יהושע במס' ברכות (מהדורה בתרא דף ג' וע"ש שכתב להוכיח כי הרמב"ם בהל' עדות חזר בו משיטתו בפירוש המשניות), וספר לחם שמיים על מס' ברכות (פ"א מ"ג), ומור וקציעה (או"ח

סימן א' וסימן תמ"ג), ושו"ת משכנות יעקב (ח"א סימן ע"ט), ושו"ת מנחת אלעזר (ח"א ס"ט), וספר שלחן המהור (סימן נ"ח). והנה שיטה זו היא למעשה גם שיטת רבינו הש"ך ביו"ד (סימן קפ"ד ז'), רק שהוא מכנה שעות שוות בשם זמניות (כדמוכח למעיין שם), וע"ש בהג' רע"א דכבר הקשה על דברי הש"ך שהרי קיימא לן כשיטת הרמב"ם וחשבינן שעות זמניות. ומ"מ חזינן דלהלכה פוסק הש"ך כשיטת שעות השוות (ועיין בקונ' אחרון שבשו"ע להרב בעל התניא יו"ד קפ"ד שהפליא על הש"ך שפסק כן), ועיין בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ב סימן כ') דאף על פי שפוסק להלכה כי השעות הן זמניות ושאינן לחשוש כלל לשיטת השעות השוות ואפילו לחומרא, הרי שלענין הצות היום פוסק כשעות שוות (בהל' או"ח א' סימן כ"ד), דזמן הצות היום הוא תמיד באותו הזמן רק ששני הלקי היום אינם שוים, וציון שם האג"מ (באו"ח ח"ב) שכך קיבל מאביו זצ"ל. וכן הוא בספר ערוך השלחן באו"ח (סימן רל"ג י"ד) וז"ל: ודע דהצות היום תמיד שווה בקיץ ובחורף כשיכה המורה שעות י"ב אז הוי הצות היום, וכן בלילה, שהרי השעות שנתווספו או נתקצרו חציים מקודם הצות וחציים מלאחר הצות, וא"כ ממילא החצות לעולם עומדת בשווה, וחשבון הי"ב שעות מתחיל מנין החמה עד השקיעה, עכ"ל. דהיינו שלפי שיטתו, הגם שי"ב שעות היום הן שעות זמניות וכפסק הרמ"א (אשר הביאו שם בת"ד), מ"מ לגבי הצות היום פוסק שאינו נשתנה כלל דהוא לעולם בשעה י"ב.

שהיו מכוונים אותם עפ"י שעון השמש וכו' – ע"ש בפ"ט י"א), וזה החשבון הוא קרוב להשעות השוות אשר נוהגים היום, אבל אינו מדויק לפי השעונים שלנו שכן בזמנם שעה י"ב היתה באמת הזמן שחמה בראש כל אדם עפ"י שעון השמש וכנ"ל.

והנה לפני כמאה וחמישים שנים בערך, החלו לקבוע בכל מקום עשרים וארבע שעות של שישים דקות מדויקות, ובשנת תרמ"ד החליטו לעשות חלוקה לכל ארצות העולם לכ"ד אזורי זמן (אשר כל אזור זמן הוא שיעור של חמש עשרה מעלות) וקבעו שזמן הממוצע שבאותו האזור יהיה שייך בכל האזור כולו. וזה הדבר גרם לשתי בעיות עיקריות, האחת – שכל אזור של חמש עשרה מעלות נחשב למקום אחד והוא בעל זמן אחד וזה אינו מדויק, והשנית – שכעת מונים כ"ד שעות של שישים דקות ביום בדיוק, ואילו במציאות האמיתית אין כ"ד שעות בדיוק בכל יום ולפיכך החמה הנמצאת בראש כל אדם עומדת כל יום קצת בשעה אחרת*, ולפיכך המשתמש בשעון שמש ימצא כי נקודת הצות היום

ולכאורה שיטה זו (וכן שימת האנ"מ הנ"ל) צריכה תלמוד, דהרי בגמרא למדנו (כמובא בריש דברינו כאן) כי זמן הצות הוא בדיוק בסוף שש שעות מתחילת היום, ואם לשיטתם חשבינן היום לפי שעות הזמניות שמהנין ועד השקיעה, איך נאמר שחצות היום הוא לעולם כשיכה המורה שעות י"ב דהרי המציאות סותרת זאת. אמנם יש להבין הדבר כי בימים עברו היה מצוי בכל עיר בארצות אשכנז שעון שהיה מראה בכל יום הזמן המדויק דחצות היום כשחמה בראש כל אדם, והיו כל אחד ואחד מכוונים שעוניהם מזמן לזמן כדי שיהיו מדויקים עפ"י השעות השוות של שעון השמש. והנה דרך פעולת השעון המכוון על פי שעון השמש הוא באופן ששעה י"ב שבו היא השעה דחצות היום כשחמה בראש כל אדם, דהיינו חצי היום דמן הנץ ועד השקיעה, ושש שעות שוות לפניו ולאחריו המה י"ב שעות היום (ונמצא כי ב' שעות שוות לפני השעה י"ב הוא זמן תפילה שהוא שעה רביעית, וג' שעות לפני כן שהם ג' שעות על היום הוא זמן ק"ש (וכמבואר זה הענין בספר הזמנים בהלכה שכן היה מנהגם של בעלי השעונים,

א. הנה עניין זה צריך לבאר, דכבר כתב ר' אברהם בר' חייא הנשיא (שהיה בדור אחד לפני הרמב"ם) בספרו מהלכות כוכבים (שער ט'), דיושבי העולם חושבים שישנם כ"ד שעות קבועות ביום בלי תוספת ובלי גרעון, אבל אנשי החכמה יודעים שאין זה בדיוק, רק שפעמים יש עודף על כ"ד שעות ופעמים ישנו גרעון, וכן כתב בספר יסוד עולם (לאחד מתלמידי הרא"ש, מאמר ג' פ"ז) דאין הכ"ד שעות מכוונות בדיוק, ומבואר זה העניין הדק היטב בספר הזמנים בהלכה (ח"א עמ' ט"ו) שמשך יום ולילה הוא עשרים ושלוש שעות חמישים ושש דקות וד' שניות (בקירוב), והיינו שכ"ד שעות שביים חסרים (או עודפים – כדלקמן) ד' דקות. והסיבה לכך, דסיבוב היומי אשר גורם ליום ולילה הוא במשך כ"ד שעות, אך פרט לסיבוב זה ישנו הסיבוב אשר גורם לתקופות השנה דקיץ וחורף כנודע, וסיבוב

ב' צדדים, שהרי ישנם שני מיני שעונים, האחד שעון השמש שהיה נוהג בארצות אירופא, אשר לפיו חצות היום הוא בשעה שחמה בראש כל אדם ושש שעות שוות לפניו ולאחריו נמדדו כשעות שהן אחד מכ"ד ביום (כערך). והשיטה השניה שהייתה נוהגת בארצות ערב (ונקרא היום שעון ארץ ישראל) היא שעון שהחל למנות משקיעת החמה עשרים וארבע שעות שוות מאז ועד היום הבא.

והנה נודע מה דאיתא בזה"ק ריש פ"ר ויקהל (דף קצ"ה ע"ב): ואי אתוספן שעתי בלילא, אינון שעתי דמתוספאן, דיממא אינון, ולא אתחשיבו מלילא, בר תליסר דאינון דילה, ע"כ. פירוש, שאם יש שעות נוספות בלילה יותר מ"ב שעות הן נחשבות של יום, ואינם מלילה, כי רק י"ב שעות הן של לילה (ועיין בספר שלחן הטהור להגה"ק אדמו"ר מקאמרנא הל' תפילה א' שלומד מדברי הוזהר הנ"ל לחשוב השעות כשוות, ולא כדברי הרמב"ם בפירוש המשניות הנ"ל, ובספרו

הוא בזמן אחר קצת משעה י"ב אשר בשעון שאנו משתמשים.

והנה עפ"י אלו הדברים יש לנו להבין דברי ערוך השלחן הנ"ל, דכיוון שבזמנו השתמשו במורה השעות המיוסד עפ"י שעון השמש, לכן בשעה י"ב היה לעולם זמן חצות היום, אמנם יש להפליא על מה שכתב הגאון בעל האג"מ הנ"ל, שהרי בזמנו כבר נתחדשו השעונים הרגילים כהיום הנה ועל מה יש להחשיב שעה י"ב כחצות היום, ומה שכתב שקיבל זאת מאביו ז"ל, י"ל דשמא נקט כשיטת בעל ערוך השלחן הנ"ל, אבל לעשות מעשה כשיטה זו עפ"י השעון שלנו לכאורה אין בו הבנה כלל, וה' יאיר עינינו להבין דבריו.

ה

כיצד מחשבים השעות השוות

והנה יש לנו עדיין להבין ולהשכיל כיצד מחשבים השעות השוות, דיש בזה

זה השני גורם שיחסר או יתווסף בסיבוב הראשון היומי, וזה החסרון עולה לד' דקות – שכן הסיבוב היומי הינו 360 מעלות והסיבוב השנתי גורם לתוספות או חסרון של עד מעלה אחת השווה לד' דקות. והכלל העולה מן הנ"ל, שאין באמת בכל יום כ"ד שעות בדיוק, ואם כן בשלמא בזמן שהיו משתמשים בשעון שהיה מכוון עפ"י שעון השמש, הרי אז שעת חצות היום היתה בזמן האמיתי אשר חמה עומדת בראש כל אדם, שהוא חצי הזמן שמן הנץ ועד השקיעה כנ"ל. אך היום ששעונים שלנו מכוונים לכ"ד שעות בדיוק בכל יום, הרי הזמן דחצות היום אינו קבוע ועומד. ועוד כאמור דכל אזור בעולם של ט"ו מעלות נחשב כולו למקום אחד עם זמן אחד, וזה גורם שהשעון האמיתי שבכל מקום הוא תלוי במרחק של אותו המקום מקו האורך שבו מתחיל אותו אזור זמן.

והנה יש בזה נ"מ לדינא, דמה שכתבו הפוסקים (כהש"ך ושלחן הטהור כנ"ל) לחשוב שעות שוות, הכוונה היא לפי שעות שוות של זמנם, דהיינו שמונים מחצות היום שש שעות שוות לפניו ולאחריו, והיינו על פי שעון שלהם שהיה מכוון לפי שעון השמש וכנ"ל, אבל לפי שעונים שלנו הרי הזמן האמיתי דחצות היום הוא מחצית הזמן שבין הנץ להשקיעה, ואך ורק לפי זמן זה יש לחשוב השעות השוות (ויתבאר כל זה לקמן ביותר).

מעשה אורג על המשנה ברכות פ"א מ"ב כתב שמי שהולק על עניין השעות השוות כחולק על השכינה, שזוהי שיטת הזוה"ק אשר הוא מכריע כל הפוסקים שכן לא מפורש בש"ס כנגד שיטה זו).

ובעת יש לנו לתת דעת לחקור בכוונת הזוה"ק, האם כוונתו שמתחילת הלילה השבינן ל"ב השעות דלילה ולאחריהן הוי יום או שמא כוונתו דשש שעות לאחר חצות היום מתחיל הלילה ואח"כ השבינן ל"ב השעות השוות דלילה. והנה בעל השערי ציון תלמיד הרח"ו ז"ל (מובאים דבריו במגן אברהם באו"ח סימן א') כתב כי כוונת הזוהר היא די"ב שעות אינן מתחילת הלילה ועד סופו ואח"כ מתחיל היום ואפילו שהוא זמן חשיכה (וכן כתב בספר לקו"מ סימן קמ"ט החצות הוא תמיד אחר ששה שעות מתחילת הלילה, הן בקיץ והן בחורף – ויתבאר עניין זה עוד לקמן).

אמנם רבינו הרש"ש בספרו נהר שלום (דף כ' ע"א) פירש לדברי הזוה"ק שלא כהבנת המגן אברהם בשיטת השערי ציון, אלא הפשט (בהזוה"ק וכן בהשערי ציון) הוא שחצות היום לעולם בזמן שחמה בראש כל אדם ושש שעות לאחריו מתחיל הלילה אשר זמנו הוא י"ב שעות שוות (ושש שעות שוות מתחילת הלילה הוא חצות לילה), וכתב שם עוד רבינו הרש"ש זי"ע דלא רק לעניין חצות היום אמרינן כן אלא שהוא הדין לעניין זמן הקרבת התמיד של בין הערביים. ועוד יש לציין כאן לדברי המגן אברהם (שם בסימן א') שסייג דברי השערי ציון המיוסדים על הזוה"ק הנ"ל וכתב שזה החשבון דזמן חצות היום הוא רק לעניין עת

רצון החצות לילה ולא לעניין זמן תפילה, אמנם מדברי רבינו הרש"ש מוכח להדיא שכוונת הזוה"ק (והשערי ציון) אינה רק לגבי עת רצון, אלא הוא הדין גם לגבי זמן הקרבת התמיד, והרי תפילות כנגד תמידן תקנום.

ו

ביאור בעומק המחלוקת בהבנת**השיטה דשעות שוות**

והנה עפ"י הנ"ל מצאנו שתי שיטות כיצד להתחיל למנות י"ב השעות השוות, האחת עפ"י שיטת השערי ציון ומגן אברהם הנ"ל – היינו להתחיל למנות י"ב שעות שוות מתחילת הלילה. והשנית, להתחיל למנות מחצות היום שש שעות ואח"כ הוא לילה. ובאמת שתי השיטות הנ"ל היו נהוגות למעשה, האחת היא כדרך שעון הערבי (הנקרא ג"כ שעון ארץ ישראל) שמתחיל למנות בכל לילה (ולשיטתם להבדיל הוא מן השקיעה) ומונים י"ב שעות שוות, וכן היה נהוג בירושלים עיה"ק. ושיטה השניה עפ"י שעון החמה שמראה חצות כשהחמה בראש כל אדם ושש שעות לפניו ולאחריו הינם שעות היום וכנ"ל.

והנה כאן המקום להביא התיבה הראויה להתכבד אשר מצאנו בעניין זה בדברי הצמח צדק הקדמון (שאלות ותשובות סימן י"ד), שדן בתשובתו בעניין המובא בשו"ע (או"ח ר"ז י"ד) דאין לשתות מים בשעת התקופה, וכתב תשובתו עפ"י מה ששאל להרב הגדול זקן ויושב בישיבה בק"ק קראקא הוא

הגאון מהר"ר ליפמאן בעל תוס' יו"ט (שכך הוא מכנהו בת"ד), וז"ל הצ"צ: הרי כמה רבני קשישא גדולי האחרונים אשר חיבוריהם נתפשטו בכל תפוצת ישראל הוא הרב מהרי"ל אשר האיר עיני ישראל בפסקיו ובתשובותיו ובחיבוריו. והרב בעל הלבושים. והרב בעל תוספת יו"ט אשר להו הוו נהירין שבילי דרקיע ובקיאוי בסוד העבור הוקשה להם לשנות המנהג והניהו לישראל מנהגן שיהיו מונים השעות מתחלת הלילה ואיך יפצו פה הנך דשבילין דנהו"ר דיע"ה לא נהירין להו ורוצים לשנות מנהגן של ישראל לא תהא כזאת בישראל. על כן מנהגן הוא עיקר לחשוב השעות שוות וימים ולילות שוות כיומא ניסן ותשרי והיינו שמתחילין למנות מתחלת הלילה וכל י"ב שעות מיקרי לילה. וכל י"ב שעות מיקרי יום. ואין חילוק בין ימים ולילות ארוכים שאפילו בתמוז שהלילות קצרים חושבין מתחלת הלילה י"ב שעות מיקרי לילה. אף על פי שהאיר השחר מיד אחר שש שעות מכל מקום מיקרי לילה עד י"ב שעות. וכן בטבת אף על פי שהלילות ארוכים חושבין מתחלת הלילה י"ב שעות מיקרי לילה. ומאז והלאה מיקרי יום אף על פי שלא האיר השחר אלא ג' שעות אחרי כן מכל מקום מיד אחרי י"ב שעות מיקרי יום. הנראה לע"ד על פי הסכמת גדול האחרוני כתבתי, עכ"ל.

ומכאן, אתה הראת לדעת כי מנהגן של ישראל (עכ"פ בארצות אשכנז) היה לחשב היום עפ"י י"ב שעות השוות מתחילת הלילה. וכעין זה כתב גם רבינו

הגדול המהרש"ל בים של שלמה על מסכת ביצה (פ"ב סימן ד') דזמן הצות הינו י"ח שעות על היום, וכבר הביאו המגן אברהם בסוף הל' יו"ט (סימן תקכ"ט ס"ק ז'), והנה אע"פ שדחהו המ"א ונקט כהרמב"ם לחשב היום עפ"י שעות זמניות וכנ"ל, מ"מ משנה לא זזה ממקומה. וגם בהל' תפילת המנחה (סימן רל"ג ס"ק ד') הביא המגן אברהם לדעה זו דו"ב שעות שוות ולא הסכים עימה, ואף שלא ציין שם מיהו בעל הדעה, מ"מ ברור הוא שזוהי שיטת המהרש"ל הנ"ל במס' ביצה.

והנה שיטה זו מיוסדת על דברי הוזה"ק הנ"ל אשר הוא מכריע כל הפוסקים כנודע (עיין שו"ת משאת בנימין סימן ס"ב שכתב כן בשם הב"י ועיין שו"ת חכם צבי סימן ל"ו וע"ד), אלא שעצם דברי הוזה"ק אפשר להבין בשתי פנים אם כהשערי ציון הנ"ל, היינו שמתחילים למנות השעות מתחילת הלילה וכמו שלמד המהרש"ל, ועל פי זה הצות היום הינו י"ח שעות לאחר תחילת הלילה או כשיטת רבינו הרש"ש שמתחילים למנות מחצות היום וכנ"ל.

ז

כמה מנהגים בשיטת השעות השוות

הנה במשך הדורות נתייסדו ד' שיטות בהבנת דברי הוזה"ק בעניין שעות שוות, והיו מרבתינו הפוסקים שהפיצו שיטה זו בישראל וביניהם הגה"ק אדמו"ר מקאמרנא אשר כתב בהריפות

שהשעונים היו מתוקנים על פי שעון החמה שבכל עיר ועיר, דשעה י"ב היתה באמת בזמן חצות, ושתי שעות לפני כן הוא זמן ק"ש. והוא כשיטת רבינו הרש"ש בהבנת דברי הזוה"ק, שבחצות היום חמה בראש כל אדם, ושש שעות לפניו ולאחריו חמה שעות היום השוות וכנ"ל.

אבל בדורות האחרונים כשנשתנו השעונים וחילקו העולם לאזורי זמן (של ט"ו מעלות כל אחד), ובכל אזור הזמן שווה בכל מקום, אזי ממילא נשתנה הזמן של שעות השוות¹, ובאמת עפ"י זאת כתב הגה"ק אדמו"ר ר"א ראטה באגרת שומרי אמונים שזמן השעות השוות בירושלים עיה"ק הוא כ"ב דקות לפני כל שעה, והוא מחמת שהזמן האמיתי הוא

(כמובא לעיל ס"ה) כנגד מי שאינם נוקטים כשיטה זו (ועיין מה שכתב בסימן נ"ח ס"א, שהוא הלכה פסוקה לא יערער על זה אלא חסר דעת ותכונה, אמנם בסימן ס"ו ס"ד כתב: שקבלה בידנו שעדיין לא חזר הרמב"ם משמועתו בעניין שעות היום, ע"כ יזהר מאוד שלא לאחר ק"ש מדעת הרמב"ם, וכן המנהג בין הצדיקים עובדי ה', ע"כ), וגם הגה"ק הדברי חיים מצאנז העיד בשם הרה"ק מלובלין שמוותר לחולה לסמוך על שיטה זו לכתחילה ולכל אדם במקום אונס כמבואר בשו"ת ארץ צבי מהגה"ק מקאזילוב (סימן י"ט)², וכן הביא להלכה הגה"ק אדמו"ר ממונקאטש בספרו מנחת אלעזר (ח"א סימן ס"ט)³, קבעו הפוסקים הנ"ל כי זמן ק"ש לפי שיטה זו הוא בשעה תשע, וזמן תפילה הוא שעה עשר וחצות היום בשעה י"ב. אמנם כל זה היה אמת ויציב בשעתם

ב. וכן מובא בספר תהילות חיים על מנהגי צאנז (עמ' רל"ג), מכתב יד הרה"צ אדמו"ר מזמיגראד בשם ספר אוהב שלום (ח"א דף מ"ז), דהרה"ק מקאמינקא עם הגה"ק אדמו"ר הד"ח מצאנז תרוויהו סבירא להו להלכה דעיקר זמן תפילה הוא עפ"י השעות השוות.

ג. ועיין עוד בספר מאורי אור למהר"א מוורמייזא בחלק 'באר שבע' סימן נ"ט שהרבה להאריך בשיטה זו וכתב שם שזוהי דעת הב"י ותרומת הדשן, אלא דלכתחילה יש להחמיר בדאו' עפ"י השעות הזמניות, אבל בדיעבד יש לסמוך על שיטת השעות השוות, וסיים דבריו: וכל זה הצעתי לפני רבנים מופלגים וכולם נהנו והודו.

ד. ועיין במה שכתב הגה"ק אדמו"ר ממונקטש זי"ע בשו"ת מנחת אלעזר (ח"א סימן ס"ט בסופו) וז"ל: ומ"ש לעיל דהיינו עד זייגער 9 (שעה 9) יש להזהיר דזהו לפי המורה שעות של המקום שלנו (כמו שהיה מקדם מסודרים המורי שעות איש על מקומו), אבל במדינתנו במקומות שהמורי שעות מסודרים לפי חוק הממשלה, אחרי מורי שעות של נתיב הברזל, ע"כ צריכין לידע בכל מקום ההפרש שבין הזמן שהוא של המורה שעות החודש הכולל הלז לזמן של המקום אשר חונה שם כל אחד ואחד. דרך משל במקום שההפרש בשיעור 34 מינוט צריך לזהר לומר ק"ש עד שעה 8 עם 71 מינוטין שזהו שעה 9 באמת, וכן בכל מקום לפי חשבון ההפרש כמובן וזה פשוט, אך צריכין להזהיר ההמון שלא יטעו בזה, עכ"ל.

הוא זמן ק"ש ועשר הוא זמן תפילה ושתיים עשרה הוא זמן חצות היום. ומקור לשיטה זו מצאנו בדברי הפני יהושע על מס' ברכות (מהדורא בתרא דף ג'), שכתב כי אין העולם בקיאים בשעות הזמניות ודרך בני האדם למנות שעות שוות, ועיקר השעות הנזכרים בדברי רבותינו זכרונם לברכה הינם שעות שדרך בני אדם להשתמש בהם, והכל תלוי במנהג העולם, שאם עיקר הדרך היא להשתמש בשעות שוות הרי עפ"י זה יקבע הדין ולהיפך, ולכן כל זמני התורה תלויים בזמנים שקובעים להם בני האדם, כגון ג' או ד' שעות וכו' (רק שצריכין לעיין לפי דעה זו האם בימות הקיץ חושבים זמן ק"ש לתשע או עשר, שהרי אז מקדימים השעון בשעה אחת לפני הזמן האמיתי אע"פ שכל אחד יודע שהשעה האמיתית היא אחרת, אמנם המנהג המקובל לחשוב הזמן דשיטת הרה"ק מקאמרנא לפי השעה האמיתית וכמדומני שכן היה נוהג הרה"ק גאב"ד ירושלים ר' משה אריה פריינד זצ"ל).

עוד שיטה והיא הרביעית, היא שיטת רבינו המהרש"ל ודעת המ"א בהשערי ציון, שמתחילים למנות השעות השוות דווקא הק' מתחילת הלילה, ונמצא שזמן ק"ש הוא בחמש עשרה שעות שוות מתחילת הלילה, וזמן תפילה הוא שש עשרה שעות מתחילת הלילה וחצות היום הוא כשמונה עשרה שעות מתחילת הלילה וכמובא בלשון המהרש"ל במס' ביצה כנ"ל.

ויש לחקור בדבר שיטה זו, האם מונים השעות משקיעת החמה כשעון ארץ ישראל אשר מתחיל מן השקיעה,

אינו הזמן אשר נמדד בשעון, דהזמן באזור זה נקבע עפ"י קו אורך של קהיר והוא אינו הזמן דארץ ישראל, וכן היה מנהג אדמו"ר מבייאלא שהיה בטל להרה"ק הנ"ל (וכן היה נוהג מו"ר מרן אדמו"ר מקרעטשניף זי"ע וכמו שהדפוס זה בזמירות שב"ק דיליה).

והנה שיטה זו צריכה עיון, דאפילו שנשתמשו בזמן האמיתי (היינו שלא נקטו כהזמן הכללי השייך לאזור הזמן אשר חשבונו עפ"י קו אורך קהיר כנ"ל), עדיין אין זה בדיוק כשיטת הרה"ק מקאמרנא (הנ"ל), שאז זמן חצות היה מכוון בדיוק וכמו שביארנו לעיל, והרי כהיום הזה אי אפשר לכוון זמן חצות בכל יום באותו הזמן שהרי אנו משתמשים בשעון של כ"ד שעות שוות, ואין זה כהסיבוב היומי של הארץ שאינו כ"ד שעות במדויק כנ"ל, ולפיכך הזמן דחמה בראש כל אדם משתנה בכל עת, משא"כ בזמן הרה"ק מקאמרנא שהיו מתקנים בכל פעם לפי שעון השמש.

ולפיכך מי שרוצה להשתמש בשעון כעין זה, צריך לראות בהלוח מתי הוא זמן חצות שבין הנץ להשקיעה ולהקדים לו שתי שעות שוות והוא זמן תפילה וג' שעות קודם חצות הוא זמן ק"ש וזוהי באמת שיטת הרה"ק מקאמרנא.

עוד שיטה בחשבון השעות השוות מצאנו להרה"ק אדמו"ר מבעלזא וכן להרה"ק גאב"ד ירושלים ר' משה אריה פריינד זצ"ל, שלא היו מסתכלים בזמן האמיתי, רק ששעה תשע שבשעון

השעות מוזמן השקיעה, דלא החשיבו באמת לתחילת הלילה מוזמן השקיעה, ורק לעניין מנין השעות החלו למנות מהשקיעה ולאחר ד' מילין ידעו שהוא לילה), וכבר כתבנו לעיל בשם המאמר מרדכי, דמה שאומרים שבחצות חמה בראש כל אדם, אינו בשיעור מדויק רק בערך, וממילא מסתבר יותר לומר להלכה כי חשבון השעות לפי שיטה זו דשעות שוות הוא כהמהרש"ל והשערי ציון, היינו שש שעות שוות לאחר צה"כ דר"ת לשיטתו ולהגאונים כשיטתם.^ה

ה

שיטת המהרש"ל היא עפ"י זמן צה"כ דר"ת

הנה צריכים לידע דבזמן רבינו המהרש"ל, עיקר השיטה המפורסמת לענין צה"כ היתה שיטת

או שמא מונים מתחילת הלילה. ומה שיש כאן להסתפק אע"פ שבכל דיני התורה פשוט וברור שמתחיל היום בתחילת הלילה, מ"מ כאן יש להסתפק יותר, שהרי המנהג של אלו השעונים (הנקראים שעות ערבי) היה תמיד להתחיל למנות מהשקיעה, ועוד שאם הושבים השעות מוזמן השקיעה אזי לפחות בחלק מימות השנה נמצאת החמה בראש כל אדם לאחר י"ח שעות מן השקיעה, אבל אם מתחילין למנות מצה"כ קשה למצוא החמה בראש כל אדם בזמן חצות.

אמנם למעשה אין בדינו אלא דברי המהרש"ל והשערי ציון אשר כתבו כי חשבון השעות הוא מתחילת הלילה שהוא צה"כ, ופשוט שאין לשנות חשבון השעות בעבור אי אלו סברות (מ"מ יש ליישב מנהג המקומות שנהגו למנות

ה. וכבר הבאנו במקום אחר מדברי הגרש"ז זצ"ל (המובאים בהסכמתו לספר מצה כהלכתה) שרוצה לחדש הלכה, דזמן חצות שהוא גם זמן אכילת מצה הוא החצות דעת רצון המובא במ"א הנ"ל, דהיינו שמי שנהג כשיטת הרש"ש, דחצות לילה הוא י"ב שעות לאחר חצות היום חייב לאכול האפיקומן באותו הזמן, ומי שסובר כשיטת השערי ציון יהיה מותר לו לאכול עד הזמן דשש שעות שוות מתחילת הלילה. והטעם עפ"י מה דאיתא במס' יבמות (דף ע"ב ע"א): ויהי בחצי הלילה, וה' הכה כל בכור וכו', וקמ"ל דעת רצון מילתא היא (ע"ש בגמ'), ומשמע מכאן דמכת בכורות היתה בחצות דעת רצון, וכיון שזמן חצות דאכילת מצה מיוסד על חצות דמכת בכורות מסתבר לומר שזמן החצות דאכילת מצה הוא גם זמן החצות דעת רצון, ואף על פי שכתב המ"א שזמן הזוהר מיירי רק מעניין עת רצון ולא בעניין ק"ש ותפילה וכו' הרי גם הוא יודה להדין שזמן אכילת מצה הוא בחצות דעת רצון (שהוא זמן מכת בכורות), וזה מיישב המנהג בירושלים עיה"ק לאכול מצה עד חצות די"ב שעות שוות שלאחר חצות היום, שכן נהגו גם לעניין חצות דעת רצון. ועוד כתב שם שלעניין קדשים ודאי שחצות הוא חצי הלילה שמתחיל מצאת הכוכבים ועד עלות השחר ואינו תלוי כלל בנץ ובשקיעה רק מוזמן תחילת הלילה ועד עלות השחר וחצי מזה הזמן הוא חצות ע"ש בדבריו (ויש שם קצת טעות סופר אבל מובן שהעניין הוא כמו שכתבתי). והנה שיטתו צריכה עיון, שהרי למדנו בריש מס' ברכות דאכילת קדשים עד חצות, וכל קדשים במשמע ואף אכילת הפסח והרי לן דזמן אכילת מצה וזמן אכילת הפסח צריכין להיות באותו הזמן דלא מסתבר לחלק בין פסח למצה הנאכלין ביחד.

דאפילו לפי הרב בעל התניא ששינה דעתו לנהוג כשיטת הגאונים, הינו רק לחומרא אבל לעניין מילה בשבת חשבינן לפי שיטת ר"ת, וגם בספר חיי אדם הל' שבת (כלל ה' א') ובהלכות מילה (כלל קמ"ט ו') פסק כשיטת ר"ת. ואם כן מסתבר לומר ששיטת המהרש"ל לעניין חשבון שעות היום גם היא כשיטת ר"ת, היינו שמתחילים חשבון השעות מזמן צה"כ דר"ת ומשם מונים השעות השוות.

ועכ"פ לעניין הלכה ודאי שחייבים לנהוג כשיטת הרמב"ם בפירוש המשניות (הנ"ל) וכמו שלמדו הפוסקים לדורותיהם, ורק במקום חולי ואונם גמור יש מקום לסמוך על שיטת גדולי הפוסקים הנ"ל, וכנודע שבשעת הדחק יכולין לסמוך גם על דעת יחיד (עיין בש"ך יו"ד רמ"ב ושו"ת רבי עקיבא איגר מ"ק קכ"ב או"ח הת"ם ח"ב ע"ה ואבני נזר או"ח ל"ד ושו"ע הרב קוני' אה"ר רע"ז ה'), וכל שכן שיש לסמוך על דעת הזוה"ק שהוא מכריע מעיקר הדין לפי כמה פוסקים (וכנ"ל).

ט

האם סמכינן אדעת יחיד בשעת הדחק בדין דאורייתא

ואגב נבוא לבאר יותר בעניין הדין דבשעת הדחק סמכינן על דעת יחיד. דהנה כתב הט"ז ביורה דעה (רצ"ג ס"ק ד') וז"ל, דכל שאין הלכה פסוקה אלא שיש לומר דהלכה כרבים אתי שעת הדחק ודחי למלתא דרבים, ע"כ (וכהאי גוונא כתב בשו"ת תרומת הדשן סימן ד"ש).

ר"ת ולא שיטת הגאונים, שהרי המחבר בשו"ע (בהל' שבת סימן רס"א) אינו מביא כלל לשיטת הגאונים וכתב רק לשיטת ר"ת (ומה שכתב רבינו בעל התניא בפסקי הסידור סדר הכנסת שבת דף ק"ם, כי חזר בו הב"י בשו"ע יו"ד הל' מילה סימן רס"ז ופסק כהגאונים בשם בעל העיטור, כבר כתבנו במקום אחר, שנתברר לאחר שנדפס ספר העיטור דגם בעל העיטור סובר כר"ת, והוא לא נדפס כלל בזמן בעל התניא). וגם רבינו הרמ"א אף שלא גילה דעתו במפורש בהל' שבת (סימן רס"א), מ"מ אינו הולק על דברי הב"י ומסתימתו נוכל ללמוד על דעתו, ובאמת משמע שכן היא שיטתו, עפ"י מה שכתב בדרכי משה סימן נ"ח ס"ק ב' בענין הנץ החמה שהוא כשעה לפני הנץ הנראה לעינינו (כשיטת הבית דוד), וביאר טעמו שם דכמו משך הזמן מתחילת השקיעה ועד סופה כן צריך להיות הזמן מן תחילת זריחת השמש על הארץ עד שיעלה כל גוף השמש והוא כשיעור שעה (ע"ש בדבריו), והיינו שסובר כשיטת ר"ת דמשך השקיעה הוא כשעה ואח"כ הוא בין השמשות דהוא שלושת רבעי מיל, והרי שני הזמנים הללו עולים לשיעור ד' מילין ופשוט.

וכידוע שהמנהג בארצות אשכנז במחוזות המהרש"ל היה כשיטת ר"ת (וכמו שהאריך להוכיח בספר הזמנים בהלכה ח"ב פרק מ"ו, דבארצות אשכנז סברו ונהגו הפוסקים כשיטת ר"ת), וכן כתב הרב צמח צדק (בשו"ת יו"ד סימן ר"ב), ובשו"ת דברי נחמיה (יו"ד כ"ב) כתב

הדין של אחרי רבים להטות נאמר רק באותו דור שנחלקו בו הפוסקים). ובאמת שורש לדין זה מצאנו בתשובת הרשב"א (ח"ב סימן ק"ד – מובא בכ"י הו"מ י"ג ז), דאין רוב אלא רוב הבא מתוך הכלל ומתוך משה ומתן, אבל רוב הנפרד מן הכלל או שלא מתוך משה ומתן עם הכלל או שלא במעמדם לא עשה כלום (ועיין שם עוד בכ"י בסימן י"ח). ועיין בבית יוסף ביו"ד סי' רכ"ח בשם שו"ת הרשב"א דאין הסכמת הרוב אלא שנעשית במעמד כולם¹.

ובשו"ת השיב משה (סימן י"ט שאלה י"ד) חידש דין על פי זה דכל מצוה שקבוע לה זמן ויש לו צער גדול אם מבטלה, יכול לסמוך על דעת יחיד ולקיימה, דכיוון שמצמער הרבה אם לא יקיימה מחמת כן נחשב שעת הדחק, וכמו שמצינו בגמ' ברכות (דף ח' ע"ב) לענין ק"ש וברכותיה דסמכינן ארשב"י דהיא דעת יחיד לקרות ק"ש דערבית לאחר עלות השחר.

וע"ש בנקודות הכסף דהמ"ז מיירי אף בדין דאורייתא, וחלק עליו הש"ך (שם בנקודות הכסף) שזה החידוש דשעת הדחק נאמר רק בדין דרבנן.

ועוד כתב הש"ך ביתר אריכות בקונ' הנהגת איסור והיתר (יו"ד סימן רמ"ב), דאי אפשר לומר שיהיה מותר לסמוך על יחיד כנגד רבים במידי דאורייתא, אפילו בשעת הדחק, כיון שזה הדין דהלכה כרבים הוא מן התורה, כמו שכתוב (שמות כ"ג, ב') אחרי רבים להטות (וכן הוא בשו"ת הרדב"ז סימן קמ"ז). אבל יעויין בקונ' הכללים בספר גט פשוט (מובאים דבריו בשדה חמד ח"ג מע' יו"ד כלל ל"ה), דעיקרא דכללא של אחרי רבים להטות שהוא מן התורה, הוא דווקא בב"ד שיושבים במושב אחד ודנים אלו כנגד אלו, אבל מה שאנו באים לדון בדור אחר עפ"י מה שאנו מוצאים מדברי היחידים והרבים, שנאמרו בדורות שלפנינו, אין זה מן התורה בכלל דאחרי רבים להטות (וכעין זה איתא בשו"ת לרבינו בעל התניא דכל

ו. ועיין בדברי הרב מעשה מלך דף נד ע"ד שזו היתה תשובת מהרלב"ח בענין הסמיכה שהסכימו רבני צפת להסמיך למהר"י בירב טרם שנמלכו עם רבני ירושלים, וחלקו עליהם רבני ירושלים דאין יכולים לסמוך בזמן הזה ואין יכולים לומר שהם רוב כנגד רבני ירושלים, דהסכמת רוב ללא משה ומתן של כולם אינה הסכמה כלל. וכן הוא בכנסת הגדולה סי' י"ג אות כ"ב וכמו שביאר מהרלב"ח דף רע"ח ע"ג, דצריך להיות פנים אל פנים, ואם הוא ע"י כתב יש ספק בדבר, וכן הוא במהרש"ך ח"ב סי' ק"ט, דהדין של אחרי רבים להטות אפי' אם השמש הולך לכל אחד ואחד בעצמו, מילתא דפשיטא היא דלא חשיב רוב. וכתב הרב גט פשוט (הנ"ל) דאף שרבני צפת קיימו הסמיכה ולא חשו לטעמא דמהרלב"ח הוא מחמת שאותו עניין לא היה הוראה ולא היה צריך למשא ומתן ורק להסכמה שהוא סמוך, ועל זה חלק המהרלב"ח (בדף ש"ח) שגם בתקנות צריך למשא ומתן, אבל במחלוקת הפוסקים כ"ע מודים דאין בזה אחרי רבים להטות, כיוון שלא נשאו ונתנו זה עם זה. וכן הוא במהר"י ששון סוף סי' ר"ז.

רק לענין עת רצון, כבר חלקו עליו רבים מן האחרונים כנ"ל והוכיחו כי הזוהר איירי גם לענין זמן ק"ש ותפילה, ועוד שכאן ישנם צדדים נוספים להיתר, שהנה מצינו לדברי כף החיים (סימן פ"א ס"ב), דיש דין תשלומין לק"ש לאחר זמנה באותו היום, ולפיכך נראה לכאורה דבשעת הדחק גדול ואונס יש מקום להקל אפילו לשיטת הש"ך הנ"ל, ולסמוך על דברי המהרש"ל שהבאנו לעיל.

ומודעה מסרנא בזאת דאין כאן הוראה לסמוך על דעות הללו להלכה למעשה, דעדיין צריך עיון בכל הנ"ל, וכל מה שכתבנו הוא רק לפלפולא ולא להלכה, ויש לשאול לחכם. ולענין גדר אונס מהו, יש עוד להאריך בזה ואכ"מ.

והנה יש לחקור בזה בענין ק"ש שהיא מצווה דאו' האם אפשר לסמוך בזה בשעת הדחק על שיטת המהרש"ל הנ"ל (היינו בחשבון השעות דחשבינן שעות שוות מתחילת הלילה, וא"כ זמן ק"ש הינו חמש עשרה שעות אחרי צה"כ), ולכאורה היה מן הראוי לומר דאין לסמוך בזה על דעת יחיד כיוון שהוא מן התורה, אמנם הש"ך בעצמו (שם כסימן רמ"ב) כתב שאם ימצאו עוד צדדים להיתר או שאם ימצאו אה"כ עוד בספרים כסברת היחיד באופן שיהיו שקולים שפיר דמי לסמוך גם על יחיד במקום רבים אפילו במידי דאורייתא.

והנה כאן בנדון דידן אפשר לצרף ג"כ להדעת דשערי ציון עפ"י הזוהר הנ"ל, ואע"פ שכתב המגן אברהם שהוא

